

УДК 159.94

СВІТЛАНА ГРАБІЩУК

м. Вінниця

grabsv0309@ gmail.com

АНАЛІЗ МОДЕЛЕЙ САМОАКТУАЛІЗАЦІЇ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ У СУЧАСНІЙ ПСИХОЛОГІЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

У статті розглянуто моделі самоактуалізації особистості майбутнього фахівця у сучасній вітчизняній і зарубіжній психологічній науці. Висвітлено зміст цих моделей. Надано системний опис та проаналізовано особливості вказаних моделей. Презентовано порівняльну характеристику моделей за розробленою автором системою критеріїв. Охарактеризовано взаємозв'язки між структурними елементами кожної з моделей. Визначено особливості кожної з моделей. Встановлено залежність процесу самоактуалізації особистості майбутнього фахівця від обраної спеціальності та змісту майбутньої професійної діяльності.

Ключові слова: самоактуалізація, модель самоактуалізації, особистість майбутнього фахівця, процес професійної підготовки.

У сучасному українському суспільстві у зв'язку з соціально-технологічним прогресом та трансформаційними змінами перед фахівцями щораз постають нові, нестандартні завдання та підвищені вимоги до виконання діяльності. Такі зміни вимагають від особистості не просто високого рівня професійної підготовки, а і постійного особистісного та професійного саморозвитку, максимально повного розкриття свого потенціалу. Це підводить до проблеми дослідження еталонної моделі самоактуалізації особистості, а особливо майбутніх фахівців, на яких сьогодні лежить особливо висока відповідальність за майбутнє нашої держави.

У сучасній як вітчизняній, так і зарубіжній психології проблема самоактуалізації займає вагомe місце. Так, на сьогодні зарубіжними дослідниками активно досліджуються гендерні, вікові, культурні, релігійні, духовні, соціальні аспекти самоактуалізації (І. Бернард, Х. Гарднер, Дж. Голд, І. Івтзан, М. Купер, Т. Ломас та ін.) та умови її досягнення (Е. Джонсон, І. Івтзан, Р. Конеллі та ін.). У сучасній вітчизняній психології проблема самоактуалізації з різних сторін розкрита у працях В. А. Гупаловської, О. М. Кікінеджи, Т. Є. Ковальової, Т. М. Титаренко, В. О. Татенко, А. В. Фурман та ін. Що стосується проблеми самоактуалізації майбутніх фахівців у процесі професійної підготовки, частково вона

розкрита у працях Т. А. Каткової, Л. М. Кобильник, Г. К. Радчук, Н. В. Старинської, А. С. Харченко, С. І. Яковенко, М. С. Ятчук та ін. Вищезазначені праці присвячені з'ясуванню психологічних особливостей самоактуалізації майбутніх фахівців, психологічному супроводу процесу їхньої самоактуалізації, трансформаційним змінам особистості студента в умовах ВНЗ.

Здійснений аналіз сучасної наукової літератури засвідчує, що на сьогодні дослідниками розроблено ряд моделей самоактуалізації особистості, які можна розділити на універсальні та «секторальні». У минулому випуску нами було розкрито зміст, здійснено системний опис та аналіз особливостей універсальних моделей самоактуалізації [1, 56]. Нагадаємо, що ці моделі розкривають загальні механізми особистісної самоактуалізації, що глобально проявляється в усіх секторах життєдіяльності особистості.

У той же час «секторальні» моделі розкривають особливості самоактуалізації у конкретній діяльності – навчальній, професійній тощо, або ж у певній віковій групі. Іншими словами, ці моделі вичерпно характеризують механізм самоактуалізації у певній професії або ж навчанні за конкретною спеціальністю, у зв'язку з чим не можуть бути поширеними за їхні межі. Проте, незважаючи на те, що секторальні моделі не охоплюють усієї життєдіяльності

людини, вони часто відіграють у ній суттєву або й основну роль.

У вітчизняній та зарубіжній психології на сьогодні створено моделі самоактуалізації у професійній діяльності для молодих вчителів (Л. Р. Шафігуліна) та менеджерів комерційних організацій (М. Г. Ткалич). Також розроблено моделі самоактуалізації для осіб різних вікових груп (А. Й. Капська, І. В. Садилов, М. С. Сидорчук). Крім того, існують моделі самоактуалізації студентів таких спеціальностей: фахівців-аграріїв (Т. М. Соломка), економістів та студентів технічних спеціальностей (О. Ф. Яценко), психологів (О. В. Самаль), а також модель розвитку професійної самоактуалізації майбутніх музикантів-виконавців (В. В. Зеленін).

При цьому відсутні дослідження, присвячені систематизації і порівняльному аналізу вищезазначених секторальних моделей самоактуалізації, хоча це є важливим для експериментальних досліджень особливостей самоактуалізації як складного інтегративного новоутворення, а також необхідним для розроблення і подальшого практичного впровадження соціально-психологічних технологій сприяння самоактуалізації особистості.

Метою статті є систематизація і порівняльний аналіз секторальних моделей самоактуалізації особистості майбутнього фахівця у процесі професійної підготовки.

Автором ціннісно-сислової моделі самоактуалізації студентів економічних і технічних факультетів ВНЗ є російська дослідниця О. Ф. Яценко [6]. Дана модель включає в себе три рівні розвитку самоактуалізації:

1) ціннісно-сисловий, найвищий рівень самоактуалізації, показує відношення до сенсу життя і відповідальності перед самим собою (інтернальність); універсальними критеріями цього рівня дослідницею визначено усвідомлене самоприйняття та усвідомленість життя; це означає, що для досягнення самоактуалізації необхідними якостями є осмислене проживання власного життя та відчуття задоволеності ним, а також цілеспрямованість, відповідальність і соціальна зрілість;

2) особистісно-діяльнісний, середній рівень, характеризує способи активності, ставлення до інших людей і до життя в цілому;

3) функціонально-генетичний, нижній рівень, відображає професійні і гендерні особливості самоактуалізації, темперамент і задатки.

Також слід зазначити, що в моделі самоактуалізації майбутніх фахівців економічних і технічних спеціальностей О. Ф. Яценко виділено два типи особистісної реалізації в процесі самоактуалізації — альтруїстичний (з високим, духовним та ціннісно-сисловим рівнем розвитку самоактуалізації) та егоїстичний (відповідно, з низьким, соціально-матеріальним, рівнем).

Крім того, на усіх рівнях самоактуалізації О. Ф. Яценко виокремлено конкретні симптомокомплекси, під якими дослідниця має на увазі системні утворення, організовані зі змінних з великими ваговими характеристиками, які є якостями особистості студента і його ціннісними сенсами. Так, на функціонально-генетичному рівні самоактуалізації дослідницею виділено професійні та гендерні особливості. На другому, особистісно-діяльнісному рівні, у альтруїстичного типу науковцем виявлено такі симптомокомплекси, як «неадаптивна активність», «довірлива сміливість», «життя як цінність», а в егоїстичного типу — «безвідповідальний спокій», «боротьба за свої бажання» і «цінність власного життя», які є протилежними за значенням до симптомокомплексів альтруїстичного типу. У той же час на найвищому, ціннісно-сисловому, рівні виокремлено симптомокомплекси «усвідомленість життя» та «усвідомлене самоприйняття», які є однаковими для обох типів самоактуалізації.

Слід також підкреслити, що О. Ф. Яценко емпірично обґрунтовано, що структура самоактуалізації студента є складним інтегральним особистісно-соціальним утворенням, зміст якого залежить від специфіки його майбутньої професійної діяльності.

Іншою російською дослідницею О. В. Самаль розроблено структурну модель самоактуалізації особистості студента-психолога [3; 4]. Ця модель представлена науковцем як єдність мотиваційно-потребнісного, функціонально-регулятивного та ціннісно-сислового компонентів (рис. 1).

При цьому ціннісно-сисловий компонент моделі містить взаємопов'язані значущі

особистісно-професійні цінності, цілі, а також прагнення особистості до їх досягнення та втілення у соціально прийнятній формі; гармонійні смисложиттєві орієнтації; фіксовані настановлення на самоактуалізацію. Зміст ціннісно-сислового компоненту моделі свідчить про те, що від осмисленості життя студента-психолога залежать такі особистісні риси, як самоповага, впевненість у собі та в плідності власного життя, переконаність у здатності до самостійного контролю власного життя, вільному прийнятті рішень та практичному втіленні їх у життя у відповідності із особистісними цінностями, цілями і сенсами. Розвиток перерахованих якостей, за словами дослідниці, спричиняє позитивний вплив на соціальну активність майбутнього психолога, прояв ним відповідальності та творчості в усіх сферах життєдіяльності, причому з користю не лише для себе, а й для інших.

Мотиваційно-потребнісний компонент моделі самоактуалізації студента-психолога О.В. Самаль показує його мотиваційну спрямованість на особистісне та професійне зростання, а також ступінь готовності до майбутньої професійної діяльності. Зміст вказаного компоненту свідчить про важливість задоволення студентами-психологами базових потреб. Серед них дослідниця першочергово виділяє ті, що стосуються спілкування, приєднання до соціуму, підтримання життєзабезпечення, а також завоювання визнання та авторитету.

Функціонально-регулятивний компонент моделі самоактуалізації, за даними досліджень О. В. Самаль, є тією операційною систе-

мою, інструментарієм, який забезпечує та регулює активність майбутнього психолога у напрямку самоактуалізації.

Факторний аналіз структури самоактуалізації студента психолога засвідчує, що ціннісно-сислового компоненту моделі відповідає фактор «осмисленість життя», який містить 19 елементів та займає найбільшу питому вагу у вказаній структурі, мотиваційно-потребнісному — «мотиваційна спрямованість», що включає у себе 4 елементи та займає другу по значимості питому вагу, функціонально-регулятивному — «самоставлення», який містить два елементи та відповідно займає найменшу питому вагу серед усіх представлених факторів. Перелік всіх зазначених елементів наведено на рисунку 1.

Як засвідчує аналіз, у цілому структуру самоактуалізації студента-психолога можна вважати достатньо інтегрованою, оскільки більшість самоактуалізаційних параметрів складає фактор «осмисленість життя», який відповідає ціннісно-сислового компоненту моделі. В цей же час інші два компоненти, що займають суттєво меншу вагу у структурі самоактуалізації особистості майбутнього фахівця-психолога, є своєрідним «фоном» для основного компоненту, забезпечуючи особистісну активність у напрямку самоактуалізації, мотиваційну спрямованість і готовність до професійної діяльності та кар'єрного зростання.

Заслужовує також на увагу концептуальна модель самоактуалізації студентів-аграріїв вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації у процесі професійної підготовки, розроблена вітчизняною дослідницею

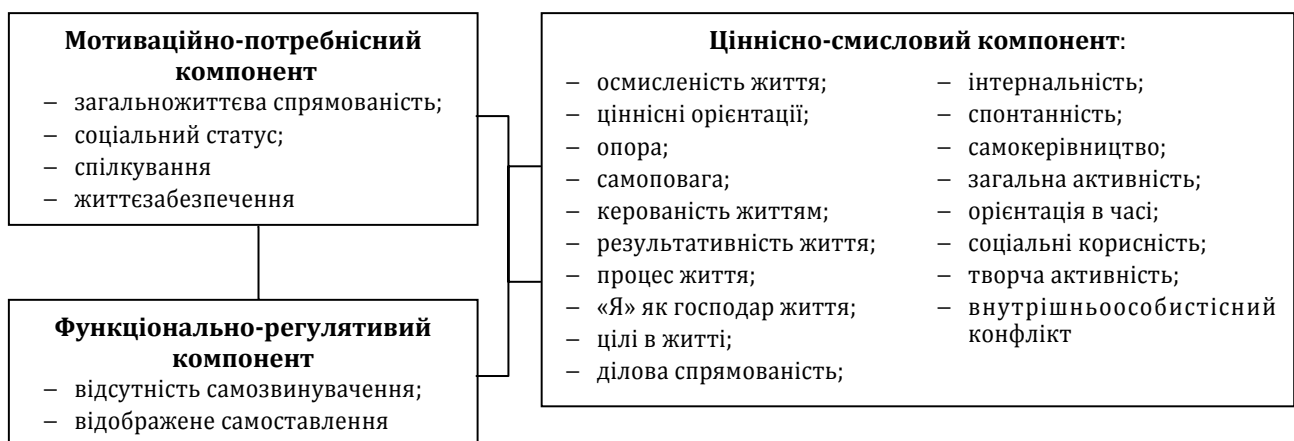

Рис. 1. Структурна модель самоактуалізації студента-психолога

Т. М. Соломка [5, 10]. Дана модель включає відповідно особистісну та діяльнісну складові. При цьому особистісна складова, за описом науковця, виступає як унікальний процес утворення особистісного сенсу, що стосується максимально можливого виявлення та подальшого розвитку потенційних здібностей, якостей, можливостей, які є значущими для подальшої професійної діяльності. У той же час діяльнісна складова моделі, за словами дослідниці, є процесом оволодіння особистістю студента-аграрія специфічними саме для його майбутньої професії методами і способами творення різного роду об'єктів. Крім того, діяльнісна складова також виступає процесом розвитку та подальшої реалізації особистісних здібностей до максимально повноцінного і творчого виконання практичних задач стосовно майбутньої професійної діяльності.

Також слід зазначити, що Т. М. Соломкою виокремлено стратегії самоактуалізації майбутніх аграріїв, а саме: екстернально-об'єктну, інтернально-об'єктну, екстернально-суб'єктну та інтернально-суб'єктну. При цьому найоптимальнішою для досягнення самоактуалізації дослідницею визначено ін-

тернально-суб'єктну стратегію, що проявляється у готовності до співпраці, ефективній єдності ставлення та досягнення. Інші типи стратегії, на погляд науковця, не сприяють досягненню самоактуалізації у повній мірі. Як пояснює автор моделі, екстернально-об'єктна стратегія характеризується недостатньою конструктивністю поведінки, а саме – її варіюванням від сповільненого покірною очікування до придушення своєї природи та індивідуальності інших; для екстернально-суб'єктної стратегії притаманним є прагнення до суперництва; інтернально-об'єктна стратегія проявляється у схильності до уникнення нестандартних ситуацій та небажання вирішувати проблеми, які виникають під час навчання.

Розглянуті моделі з їхніми сутнісними характеристиками представлено в таблиці 1.

Як видно з таблиці, описані моделі розроблені відповідно до системного та особистісно-діяльнісного підходів. В цілому вони засвідчують, що підґрунтям самоактуалізаційної тенденції майбутніх фахівців виступають усвідомленість та осмисленість власної життєдіяльності, що відбувається на основі гармонійних

Таблиця 1
Моделі самоактуалізації особистості майбутнього фахівця у сучасній психологічній науці

Автор, назва, вид моделі	Складові елементи (рівні) моделі	Особливості моделі	Взаємозв'язки між елементами
Ціннісно-смилова модель самоактуалізації студентів економічних і технічних факультетів ВНЗ (О. Ф. Яценко)	1) ціннісно-смиловий (найвищий рівень); 2) особистісно-діяльнісний (середній рівень); 3) функціонально-генетичний (найнижчий рівень)	Виокремлення двох типів самоактуалізованих студентів: альтруїстичного (знаходяться на духовному, ціннісно-смиловому, рівні самоактуалізації); егоїстичного (знаходяться на матеріально-соціальному, низькому рівні самоактуалізації)	Модель організована по ієрархічному принципу, що включає встановлення вертикальних і горизонтальних зв'язків. Кожний горизонтальний рівень організований із структурних елементів, які групуються в симптомокомплекси навколо ядер – критеріїв самоактуалізації
Структурна модель самоактуалізації особистості студента-психолога (О. В. Самаль)	– мотиваційно-потребнісний; – функціонально-регулятивний; – ціннісно-смиловий	Базовим у моделі визначено ціннісно-смиловий компонент. Інші два компоненти виступають своєрідним «фоном» для основного компоненту	Усі компоненти моделі взаємопов'язані між собою
Концептуальна модель самоактуалізації студентів-аграріїв у процесі професійної підготовки (Т. М. Соломка)	– особистісна складова; – діяльнісна складова	Виокремлення стратегій самоактуалізації студентів-аграріїв: екстернально-об'єктної, інтернально-об'єктної, екстернально-суб'єктної, інтернально-суб'єктної, змішаної	Самоактуалізація досягається за умови конструктивної єдності ставлення (особистісної складової) та досягнення (діяльнісної складової)

життєвих цінностей. Крім того, важливого значення розробники моделей надають наявності та особливостям спрямованості особистості на досягнення особистісно-професійної самоактуалізації, тобто, рівню розвитку мотиваційної сфери особистості студента. Водночас, як засвідчує аналіз, кожна модель самоактуалізації має свої специфічні, притаманні лише їй, особливості. Вищезазначене дозволяє погодитись з О. Ф. Яценко, якою експериментально досліджено особливості самоактуалізації майбутніх фахівців економічних і технічних спеціальностей, що процес самоактуалізації майбутнього фахівця залежить від напрямку його підготовки та від змісту майбутньої професійної діяльності, отже, він є унікальним для кожного окремого фаху.

На наш погляд, при розгляді моделей самоактуалізації майбутнього фахівця варто також згадати психолого-педагогічну модель розвитку професійної самоактуалізації особистості майбутніх музикантів-виконавців, автором якої є український науковець В. В. Зеленін [2, 246]. Вказану модель хоч і не можна віднести до списку «класичних» моделей самоактуалізації майбутніх фахівців, оскільки вона присвячена розгляду не самого процесу самоактуалізації, а його розвитку, причому лише професійного аспекту, проте вона дозволяє детально дослідити розгортання процесу самоактуалізації у напрямку майбутньої професійної діяльності під час професійної підготовки та самопідготовки. У зв'язку з цим зазначена модель може слугувати структурною базою для створення програми розвитку професійної самоактуалізації майбутніх музикантів, а також бути корисною для подальших досліджень у зазначеному напрямку.

Дана модель включає мотиваційний, діагностичний, змістовно-інформаційний, технологічний, розвивальний, оцінювально-рефлексивний етапи. Зазначені етапи послідовно переходять один в один, таким чином є взаємопов'язаними між собою. При цьому перший, мотиваційний, етап вказує на важливість усвідомлення майбутнім музикантом значення самоактуалізації у його професійному становленні; включає прагнення до розк-

риття та подальшого утвердження свого потенціалу, а також формування мотиву до професійного та особистісного саморозвитку. Другий, діагностичний, етап включає виявлення труднощів професії музиканта-виконавця; діагностику головних показників особистісної самоактуалізації; встановлення ступеня розвитку значущих для обраної професії якостей. На третьому, змістовно-інформаційному, етапі відбувається засвоєння студентом-музикантом теоретичних знань про самоактуалізацію, а також вивчення засобів і способів стимулювання цього процесу, освоєння стратегій самоактуалізації. Наступний, технологічний, етап є особливо важливим для особистості майбутнього фахівця-музиканта, оскільки саме на цьому етапі розпочинається використання набутих знань на практиці, у тому числі формування ефективних способів міжособистісної взаємодії, а також прийомів та методів у різних вправах інтерактивного виду навчання. На п'ятому, розвивальному, етапі здійснюється розвиток ціннісно-мотиваційної, креативної, рефлексивної та когнітивної сфер професійної самоактуалізації шляхом застосування індивідуальних і групових антропотехнік, а також розроблення програми професійної самоактуалізації. На останньому, оціночно-рефлексивному, етапі особистістю здійснюється самоаналіз власної діяльності, а також рефлексія набутих знань, своєї творчої та життєвої позиції, що може виступити основою для визначення подальшої траєкторії професійної самоактуалізації.

Отже, у сучасній психологічній науці пропонуються моделі самоактуалізації особистості у різних сферах життєдіяльності – навчання, професійній діяльності, а також в залежності від типу обраної спеціальності та посади. Крім того, зроблено спробу моделювання розвитку процесу професійної самоактуалізації в ході професійної підготовки та самопідготовки. Такого роду моделі ми назвали секторальними, оскільки вони розкривають особливості процесу самоактуалізації особистості та її розвитку в конкретній, відокремленій сфері життєдіяльності. Нами було розглянуто секторальні моделі самоактуалізації майбутніх фахівців у процесі професійної підготовки.

В результаті аналізу нами виявлено, що базовими складовими зазначених моделей є слова, ціннісна та мотиваційна. Розробники пояснюють це тим, що самоактуалізація особистості є неможливою без гармонійних ціннісних і смисложиттєвих орієнтацій, з одного боку, та спрямованості майбутнього фахівця на її досягнення – з іншого. Водночас кожна модель має притаманні лише їй особливості. Це засвідчує, що процес самоактуалізації майбутнього фахівця залежить від обраної спеціальності та змісту майбутньої професійної діяльності. Перспективою подальших досліджень вважаємо створення моделі соціально-психологічного детермінування самоактуалізації майбутніх психологів.

Список використаних джерел

1. Грабіщук С. В. Моделі самоактуалізації в сучасній психології / С. В. Грабіщук, О. С. Безверхий // Науковий Вісник Миколаївського національного

університету імені В. О. Сухомлинського. — 2017. — № 1. — С. 56—61.

2. Зеленін В. В. Психолого-педагогічна модель розвитку професійної самоактуалізації музикантів-виконавців / В. В. Зеленін // Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. — Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2011. — Вип. 16. — Ч. 2. — С. 239—249.
3. Самаль Е. В. Самоактуализация личности в процессе обучения в вузе: дис. к. психол. н.: спец. 19.00.01 «Общая психология, психология личности, история психологии». — Ярославль, 2008. — 245 с.
4. Самаль Е. В. Структурные компоненты самоактуализации как составляющей самосознания личности будущего психолога / Е. В. Самаль // Омский научный вестник. — 2012. — № 1 (105). — С. 150—154.
5. Соломка Т. М. Самоактуалізація студентів вищих аграрних навчальних закладів I-II рівнів акредитації в процесі професійної підготовки: автореф. дис. к. психол. н. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». — К., 2009. — 23 с.
6. Яценко Е. Ф. Ценностно-смысловая концепция самоактуализации: дис. д. психол. н.: 19.00.05 «Социальная психология» / Е. Ф. Яценко. — Челябинск, 2006. — 454 с.

SVITLANA GRABISHCHUK
Vinnytsia

ANALYSIS OF MODELS OF SELF-ACTUALIZATION OF FUTURE SPECIALISTS IN MODERN PSYCHOLOGICAL LITERATURE

The models of self-actualization of personality of future psychologist in modern Ukrainian and foreign psychological science were considered in the article. The content of these models of self-actualization was defined. A system description was given and features of these models was analysed. A comparative description of models over designed of author a system of criterions was presented. The interrelations between the structural elements of every model were described. The features of every model was determined. The dependence of process of self-actualization of the personality of future specialist from the chosen speciality and content of future professional activity was defined.

Key words: self-actualization, model of self-actualization, the personality of future specialist, the process of professional training.

СВЕТЛАНА ГРАБИЩУК
г. Винница

АНАЛИЗ МОДЕЛЕЙ САМОАКТУАЛИЗАЦИИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ В СОВРЕМЕННОЙ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

В статье рассмотрены модели самоактуализации личности будущего специалиста в современной отечественной и зарубежной психологической науке. Освещено содержание этих моделей. Представлено системное описание и дан анализ особенностей указанных моделей. Презентована сравнительная характеристика моделей за разработанной автором системой критериев. Охарактеризованы взаимосвязи между структурными элементами каждой модели. Определены особенности каждой из моделей. Установлена зависимость процесса самоактуализации личности будущего специалиста от выбранной специальности и содержания будущей профессиональной деятельности.

Ключевые слова: самоактуализация, модель самоактуализации, личность будущего специалиста, процесс профессиональной подготовки.

Стаття надійшла до редколегії 12.11.2017